

Miha Mohor

Beseda, dve za mentorje

CARROLL, ALICA IN NONSENS

Anglosaški kulturni svet Lewisu Carrollu in Edwardu Learu priznava nesporni primat v literarnem žanru, ki ga poimenuje z nonsens. Tri Carrollova dela veljajo za arhetipska nonsensna besedila: *Aličine dogodivščine v Čudežni deželi* (*Alice's Adventures in Wonderland*, 1865), *Alica v ogledalu* (*Through the Looking-glass and What Alice Found There*, 1871) in *Zalezovanja Žnrka* (*The Hunting of the Snark*, 1876).

Kaj je torej nonsens? Nonsens ni nesmisel, ki bi bil kakorkoli soroden absurdu, temveč je duhovit žanr, ki se igra z jezikovnimi možnostmi in s spreminjanjem pomenskih odnosov. Po svoji naravi je logičen in antipoetičen, saj predstavlja poskus predstaviti jezik kot samosvoj, odprt in v sebi skladen sistem. V trenutku, ko nonsensni verz ali del proznega fragmenta začne dobivati pomen (to je, ko ga bralec začne povezovati z vsakdanjim svetom), sledeči del besedila bralcu ne dovoli izstopiti iz jezika, da bi se dokopal do kake razlage ali pojasnila, in pomen ukine. Tako nonsens izbira in organizira besede na način, da spodnaša stremljenje naših možganov po množenju zvez in razmerij. Njegovo bistvo je v uravnoteženi napetosti med nakazanim in odvzetim pomenom. Bralec mora biti pripravljen na igro z jezikom, zakaj avtorjevi domisleki mu na nešteto načinov spodmikajo tla pod nogami in mora jih reševati kakor uganke. Omogoča mu, da uzavešča ubesedovanja in ga uči ustvarjalnejšega branja. Prav subtilni jezik nonsensa, ki spodmika pomene, pušča ohlapne konce, temačne kotičke in skrivnostne pomenske somrake, bralca zvabi, da ga polni s svojimi »pomeni«. Zato toliko različnih, celo protislovnih branj vseh teh treh Carrollovih kapitalnih del. Ob vsem pa se globoko v sebi bralec zaveda, da je vsa množica interpretacij alegoričnih in simboličnih pomenov nonsensnih besedil pravzaprav nekakšno samovoljno manipuliranje z besedilom, ki nam trmoglavo odreka kakršnokoli konsistentno »branje«. (Več o tem lahko preberete v: Tigges, Wim: *The Anatomy of Literary Nonsense*. Amsterdam; Rodopi B.V., 1988; Sewell, Elizabeth: *The Field of Nonsense*. London: Chato and Windus; Simoniti, 1952; Barbara, 1997: *Nonsens*. Ljubljana: Karantanija, 1997)

Torej svet pravega nonsensa ni veselje stvari ampak besed in načinov njihove rabe? Nonsens je po svoji naravi logičen in antipoetičen, predstavlja poskus predstaviti jezik kot samosvoj zaprt in skladen sistem. Preureja jezik, toda ne po pravilih poezije ali proze, ampak skladno s pravili igre – predmet te igre pa so besede. Neposredno, jasno naravo nonsensa praviloma podkrepi še ilustracija. Nonsens deluje z nepovezanimi in iz običajne rabe izločenimi enotami ali besedami in jih sestavlja samosvoj okvir. V trenutku, ko verz ali del nonsensnega besedila začne dobivati pomen (to je, ko se začne povezovati z vsakdanjim svetom), ta pomen ukine del besedila, ki mu sledi: bralcu ne dovoli izstopiti iz besedila, da bi se dokopal do kake smiselne razlage ali pojasnila. Kaj »to« pomeni? V nonsensu je odgovor preprost: to pomeni zgolj to, kar je povedano neposredno. Vesolje nonsensa je vsota njegovih delov in nič drugega, poudarek je vedno na delih in ne na celoti, zato ne sme biti nikakršnega združevanja elementov. Nonsensna »literarna« igra vodi k poglobitnemu namenu: ustvariti veselje, ki bo logično in ne bo urejeno po pravilih stvarnega sveta.

Kako je možno taka besedila sploh prevajati? Slovenci smo *Alici* doslej dobili v kar treh prevodnih različicah. Leta 1951 nam je prvo knjigo o *Alici* pod naslovom *Alica v Deveti deželi* posredoval Bogo Pregelj, kasneje pa sta *Alico v Čudežni deželi* in *Alico v ogledalu* poslovenili še Gitica Jakopin (1969, 1978) ter Helena Biffio (1994). Vsi, ki smo Carrolla brali v izvirniku, pa vemo, da njegova literatura še vedno predstavlja velike izzive bodočim prevajalcem. Ker prevajanje ni zgolj jezikovni prenos, temveč je zapleteno medkulturno posredovanje, kar še posebej velja za ta žanr, so prevodni postopki v slovenskih *Alicah* podobno kot drugod po svetu spremenili nonsens izvirnega Carrollovega besedila v smer pravljične fantastike in posledično tudi njegovo recepcijo in učinkovanje pri bralcih. Uspešni prevod naj bi po Weaverjevem prepričanju (Weaver, Warren: *Alice in Many Tongues*. Madison: The University of Wisconsin Press, 1964.) ohranil vso čudežnost, vznemirjenje in otroški humor knjige za otroke, enako zaželeno pa bi bilo, da ohrani vso čudovito očarljivost, nepričakovane igre s pomeni, drobce paradoksov, logiko in nonsens, knjige za odrasle. Tako kakor pri prevodih v druge jezike je najnovejša raziskava (Lindseth, Jon A. (ur.): *Alice in a World of Wonderlands. The Translations of Lewis Carroll's Masterpiece*. New Castle: Oak Knoll Press, 2015.) ponovno potrdila ugotovitve, da je vzrok neustreznih prirejanj in žanrskih predrugačenj predvsem zapleteno Carrollovo arhetipsko besedilo, ki pred prevajalce postavlja velike izzive. Mnogi so prepričani, da so ti nepremostljivi. Lewis Carroll je 24. oktobra 1866 pisal založniku Macmillanu: »Prijetelji tule kaže, da mislijo, kako je knjiga neprevedljiva.« Igre z besedami in frazemi prevajalec praviloma spretno prenese v svoj jezik tako, da jih

nadomešča z domačimi. Težava pri Carrollovi Alici je predvsem v tem, da se iz njih razvija nadaljnji dialog in celo rdeča nit fabule. Zamenjava s slovenskimi sinonimi, frazemi, pregovori ipd., bi pripoved speljala stran od izvirnika. Zato prevajalci najpogosteje namesto besednih iger zapolnijo praznine s priredbami, parafrazami ali celo okrajšavami besedila.

Kako to, da danes po vsem svetu Alico z najmanj takim veseljem kakor otroci, prebirajo odrasli? Warren Weaver je zapisal: »*Aličine dogodivščine v Čudežni deželi* sta v bistvu dve knjigi: knjiga za otroke in knjiga za odrasle. Njena privlačnost, njena fantazija, njen humor in njena logika delujejo na dveh nivojih. Vem, da se odrasli sprašujejo, zakaj in kako je Alica lahko všeč otrokom. Domnevam, da se tudi otroci sprašujejo, zakaj jo imajo radi odrasli.« Otroke v *Alici* naj bi privlačila predvsem enkratna zgodba z zanimivimi dogodki ter fantastično nenavadnimi bitji. Odraslim je zanimiva zaradi logike, ki tu v povezavi z literarnim užitkom ne prevladuje. Krog njenih bralcev se širi. Z otroških sob se je skupaj z drugo knjigo Aličinih prilog že zdavnaj preselila na univerze, kjer ju preučujejo kot klasiko književnosti nonsensa, znanstveniki v njih iščejo potrditev svojih odgovorov na zapletena vprašanja o človeku in univerzumu, umetnike spodbujata k drznim eksperimentom in politiki si s paradoksalnimi citati iz njih prizadevajo napraviti svoja stališča sprejemljivejša.

Čeprav je morda ključek v prečudni vrt obeh *Alic* spoznanje, da najbolj prefinjene matematične misli pogosto ne »pomenijo« prav nič in da Carroll igra z nami čisto, samozadostno igro, ki izven poljubnih polj, na katerih se odvija, nima nobenega pomena, vedno novih poglobljenih interpretacij *Alic* ne zmanjka. Vztrajni raziskovalci luščijo plast za plastjo nonsensne čebule, da bi potešili svojo radovednost, razkrili pomen teh navidez prismuknjenih besedil in iz nonsensa napravili »good sense«. Kažeta se jim kot umetniški predstavitvi abstraktnih filozofskih vprašanj, usmerjenih v nekaj, čemur bi lahko rekli »pomen pomena«.

Seveda se bralci vsej tej navlaki težkih vprašanj o »pomenu« *Alic* lahko na koncu koncev preprosto odrečemo. Kaj ne nudijo te v sanje ovite strašljive in obenem zabavne zgodbe milijonom ljudi po vsem svetu čistega estetskega užitka, ne da bi se ob branju trapili z racionalnimi razlagami o skrivnostih njune privlačnosti? Ali ni res, da tudi brez teorije na skrivnost in prikrit način čutimo zdravilno moč sanj? Morda nam pa sam Lewis Carroll odobravajoče prikimava z zaključnim verzom *Alice v Ogledalu*: »Je kaj življenje drugega kot sen?«

Kako bi lahko potekalo skupno branje *Alice* in pogovor z mladim bralcem? Ali in kako knjiga o Aličinih dogodivščinah bralca vzgaja? Si bo vaš mladi sogovornik ob branju

razširjal obzorje znanja? No, »na prvo žogo« ne boste mogli igrati. *Aličine dogodivščine v Čudežni deželi* so se že ob nastanku priljubile otrokom prav zaradi osvobajajoče domišljije, ki je bila v popolnem nasprotju s prevladujočimi suhoparnimi besedili »koristnih« knjig, namenjenih umskemu izpopolnjevanju, moralnemu vzgajanju in vedenjskemu likanju. Končno je nekdo od odraslih spustil pridigarsko dvignjeni prst, da so lahko uživali ob pustolovski in fantazijski pripovedi ter se zabavali ob besednih igrarijah. Aličin prvi stavek, s katerim se predstavi, preden se požene v vrtoglave globine Čudežne dežele, izraža ironičen odnos do dolgočasne poučnosti: »Le kakšna knjiga je to, brez slik in pogovorov?«

Med pogovorom z učencem opazujte, kako ga je potegnila vase fantastična zgodba o čudežnem popotovanju. Mu buri domišljijo, da Alico pošilja v nove doživljaje in si izmišlja nova presenetljivo nenavadna bitja? Ali pa mu zabavno književno doživetje odpira razglede v zagonetne širine in globine človekovih bivanjskih izkušenj? Ga morda nenehno Aličino izgubljanje identitete bega? Ali ga pokroviteljska in neprijazna bitja iz Čudežne dežele neprijetno spominjajo na dvoličnost odraslih? Ga kaos, ki ga povzročajo, straši ali zabava?

Predvsem pa se sprehodite z njimi skozi igrivo besedilo. Za Carrollovim pisanjem je občutenje sveta kot ogromne uganke, ki jo človek mora reševati vse življenje, a mu ne bo dano, da bi jo dokončno razrešil. Če se uganke življenja ne da rešiti, potem pisatelj lahko vsaj ustvari svoje lastno zapleteno vesolje, ki je kljub temu, da človeka bega, na svoj način urejeno. Besedila v *Alici* so izrazito »dvosmerna«, saj dobijo svojo podobo šele z dejavnim branjem, s tvorjenjem pomena, ki se poraja iz besedne igre. Pisatelj je nekoč pisal svoji bralki: »Besede pomenijo več, kakor mislimo z njimi izraziti, ko jih uporabimo: zato bi vsa knjiga morala pomeniti veliko več, kot je pisec nameraval. Zatorej: kakršnikoli dobri pomeni so v knjigi, jih bom zelo rad sprejel kot pomen knjige.« Resda se žal v prevodu nekatere prvine nonsensa izgubijo ali zvodenijo in se tako besedilo pomakne v smer pravlјice, ostane ga pa še vedno dovolj za bralni užitek.

In kako se je Alica znašla v nori deželi?

Aličine dogodivščine v Čudežni deželi so, ko so leta 1865 izšle, predstavljale veliko novost med knjigami za otroke. Zato se ni čuditi, da so se posebno v anglosaškem svetu že zelo zgodaj pojavili prvi posnetki in nadaljevanja Aličinih prigod. Skupno jim je prevzemanje zgradbe, motivov in tem. V posnetkih prepoznavamo Alici podobno osrednjo književno osebo, prestop iz »resničnega« sveta budnosti v fantastično deželo sanj, potovanje po njej in

na koncu vrnitev domov, bliskovite menjave identitete, videza in prizorišč, srečevanje s fantastičnimi bitji in govorečimi živalmi iz starejših knjig za otroke, epizodno zgradbo pripovedi, nonsensno rabo jezika ter nonsensno ali parodično predelane verze. Odraslim bralcem pa so bile namenjene parodične predelave *Alic* in priljubile so se jim predvsem zaradi satirično priostrenih družbenokritičnih osti. Mednje lahko uvrstimo tudi *Alico v nori deželi*, ki je leta 2008 prišla izpod peresa Evalda Flisarja. Založnik jo je upravičeno predstavil javnosti kot slovensko knjigo z britanskim občutkom za humor. Evald Flisar tovrstni humor in mesto *Alice* v angleški kulturi nedvomno dobro pozna, saj je dolga leta živel v Londonu. Tam je študiral dramaturgijo in literaturo, pisal radijske igre in kratke zgodbe za BBC, delal kot urednik pri različnih londonskih založbah ter urejal *Enciklopedijo znanosti in tehnologije*.

Alica v nori deželi je v prvi vrsti politična parodija in satira, od Carrollovega igrivega jezika so v njej ostali le drobci. Na ta način se je tudi približala slovenskemu tradicionalnemu dojemanju Carrollove *Alice*, ki zaradi domala nepremostljivih prevodnih ovir v slovenskih prenosih deluje predvsem na dva načina: kot fantastična pripoved ali satira. Flisar se v svoji literarni parodiji loteva družbenih in političnih napak, kritike zahodne civilizacije, kapitalistične ideologije in onesnaževanja življenjskega okolja.

To novo nadaljevanje Aličinih prigod Flisar v začetku postavi visoko v Alpe. Alica je sedaj pet let starejša kot v izvorni zgodbi – je uporniška nadarjena dvanajstletnica, ki si je pridobila že dve univerzitetni diplomi. Med vzpenjanjem na vršace naleti na starega strica, profesorja Skočirja. Skupaj se drzno poženeta v ledeno mrzlo gorsko jezero in prideta na dan na drugem koncu zemeljske krogle. Naplavi ju na obalo neznane dežele Poterunije. To je visoko industrijsko razvida družba, kjer domačini brez konca prelivajo znoj v rudnikih, da bi izkopali čim več dragocene gline, ki ji pravijo poti. Ta predstavlja osnovno gradivo za industrijo in vsi končni izdelki so narejeni iz njega. Skratka: poti je temelj Poterunijskega gospodarskega čudeža. Njihova produktivnost je velikanska, zato je posledično dolžnost slehernega državljana razbiti kolikor je mogoče veliko predmetov iz potija, saj jih le to lahko reši pred gospodarsko krizo. Kakorkoli že – marljivo izkopavanje potija je pripeljalo do velikanskih težav. Podzemlje se je spremenilo v nekakšno satje, v mrežo votlin in rogov in Poteruniji grozi skorajšnje uničenja, saj se dežela lahko zruši vase. Zato panično razbijajo izdelke, da bi jim služili kot gradivo za gradnjo podzemnih stebrov, ki bodo podpirali tenko zemeljske skorje. Poterunija je ujeta v začarani krog brez rešitve. Politična neenotnost in neusmiljeni boj za oblast položaj samo poslabšujeta. Nekaj bombnih eksplozij povzroči, da vsa dežela izgine v oceanu.

Alica in njena stric se rešita na splav in veter ju odnaša v neznano ...